

*Мандебура-Нога О.
(Україна)*

До питання про культ рослин у весільній обрядовості українців

В історії української етнологічної науки є багато видатних постатей. Одні з них – відомі і досліджені, творчість інших – вимагає переосмислення, багато хто повертається із забуття. Яскравим представником української етнології є академік Микола Сумцов (1854–1922). У квітні цього року минає 145 років від дня його народження. Дослідник зробив величезний особистий внесок у розвиток етнологічної науки в Україні. Однак, його наукова спадщина вивчена ще недостатньо. А саме М.Сумцов започаткував в українській етнологічній науці вивчення багатьох проблем, що стосуються духовної культури українців: символики традиційного весільного обряду, залишків у ньому давніх дохристиянських культів – рослинного і тваринного, ролі просторової структури весілля тощо. Дослідження окреслених проблем було здійснено ним в роботі «О свадебных обрядах, преимущественно русских».

Мета статті – привернути увагу науковців до постаті вченого і спробувати висвітлити питання про культ рослин у весільній обрядовості українців на фоні гіпотез інших науковців аж до сучасності включно.

Весільні звичаї та обряди українців – складний архаїчний комплекс, у якому в концентрованому вигляді зберігаються залишки філософських та світоглядних уявлень українців, їх міфологічні, релігійні вірування. Особливо це характерно для традиційного весільного обряду. По-

при всю свою відносну вивченість, залишається недослідженою ще ціла низка питань. Серед них – пережитки у весільному обряді первісних релігійних вірувань українців, до яких відноситься і питання про культу вогню, води, рослин тощо. У пропонованій статті увага зосереджується саме на залишках культу рослин у весільній обрядовості українців.

Вважаю доцільним з самого початку звернути увагу на такі моменти. По-перше, рослини, які відіграють значну роль у весільному обряді умовно розподілено на окремі групи: а) калина, барвінок, рута, м'ята, інші трави, а також вінок; б) злакові культури рослин – пшениця, ячмінь, жито та інші; в) весільні дерева – сосна, береза, явір, вишня тощо. Окремо від цих умовних груп (разом з тим, поєднуючи в собі їх усіх), перебуває весільне деревце – гільце, гильце, вільце. Для кожної з цих груп характерне своє, властиве лише їй використання, вживання та значення.

По-друге, майже всі рослини, що зустрічаються у весільному обряді, попри свою чисто практичну вживаність, несуть ще й велике символічне навантаження. Вони уособлюють людей – молоду, молодого, їх батьків, або символізують певні речі. Це – попередні зауваження. А тепер власне про роль рослин у весільному обряді українців.

© Мандебура-Нога О., 1999.

Серед рослин першої групи у традиційному весіллі українців найчастіше використовувалися: барвінок, рута, м'ята, калина, волошки, ласкавець. Барвінок – основа весільного вінка. Він символізує міцність шлюбу, вічність життя. Молодій у вінки додавали також м'яту та руту. Є дані, що на весілля вінки для молодої плели винятково з барвінку, тоді як іншим дівчатам – з рути та м'яти¹. Перелік рослин, які використовувалися для плетіння вінка, характерний для весільної обрядової поезії:

Ві Львові в замку бубни б'ють,
А в нашім домі вінки в'ють.
А з якого дерева? З ялини,
І з червоної калини,
І з зеленого барвінку,
І з пахнючого васильку².

Як вважав М.Сумцов, весільний вінки у своєму первісному значенні був символом дівочства, цнотливості. На це вказують матеріали обрядового фольклору³. Аналогічним чином трактував весільний вінки і Ф.Вовк. Він вважає, що вінки в українських весільних обрядах – символ дівочства⁴. З іншого боку, і Сумцов, і Вовк вбачали в вінку солярний символ на весіллі. Існує також погляд, який пов'язує весільний вінки з квітів та гілок з давніми поганськими віруваннями в запліднюючу силу природи та її духів⁵. Про використання вінки є дані в одному з найдавніших описів українського весілля⁶.

Використання барвінку є характерним для українського весільного обряду. З нього плетуть вінки, в Галичині його пришивають до кутів подушки, на якій сидить молода під час розплітання коси. У Подністров'ї, в Карпатах та на Закарпатті широко побутував барвінковий обряд, тотожний за своїм значенням та символікою коровайному⁷. Оригінальний погляд щодо символічного значення барвінку та калини на весіллі висунув український вчений В.Балушок. Виходячи з їх широкого обрядового використан-

ня також і у поховальному обряді, він розглядає це як символи лімінальності молодої як істоти, що знаходиться на грані світів⁸.

Окрім вінки, рослини у весільному обряді використовуються для прибирання весільного деревця – гільця, вільця. Його прикрашають тільки дівчата. Для цього використовуються пучки калини, барвінок, яблука, житнє колосся, волошки, паперові квіти, пір'я. На Чернігівщині брали трави, зв'язані парами: калина з хмелем, житній колос із тмином, барвінок із рутою, волошки з ласкавцем. Звичай прибирати весільне вільце поширений по всій Україні. Для обрядової поезії традиційним є оспівування цього процесу⁹.

Для М.Сумцова весільне вільце уособлювало дерево життя, дівочу красу. Існують погляди, що воно символізує новостворену сім'ю та щасливе подружнє життя¹⁰, незайманість, красу, волю, молодість¹¹, прощання з дівуванням та батьківським домом¹². Є думка, що у звичаї прикрашати весільне вільце переплелись то темні вірування з пережитками ініціації¹³. Деякі дослідники вбачають його витoki у культурі дерев¹⁴, а саме цей звичай відносять до давнього релігійного культу¹⁵.

У весільному обряді широко використовується також калина. Як вже було зазначено вище, нею прикрашають гільце, разом з колоссям жита або пшениці вона стоїть на столі у пляшці з горілкою все весілля, нею загалом сповіщають матір про чесність дочки. Отже, на мій погляд, використання калини на весіллі має перш за все символічне значення. М.Сумцов про калину зауважував, що завдяки яскраво-червоному кольору своїх ягід вона стала в народній поезії символами молодої заміжньої жінки або шлюбної втрати цнотливості. Аналогічних поглядів дотримувалися О.Потєбня та сучасна дослідниця Г.Маслова¹⁶. Ф.Вовк вважає калину символом молодої дорослої дівчини¹⁷. На весіллі використо-

ується також льон. Його влітають у косу молодої, ним обсипають молодих. Він трактується як оберіг¹⁸.

У весільній обрядовості українців кінця ХІХ ст. широко використовувалися також дерева. Найбільшою популярністю користувалися сосна, горіхове дерево, яблуня і яблуко, явір, вишня, береза. Так, активно на весіллі використовувалася сосна. В давнину вона була символом продуктивної сили природи. У лісостепових, поліських та окремих гірських регіонах України з неї часто робили гільце. Інколи у весільній обрядовій поезії вона уособлювала молоду¹⁹.

Часто у весільних піснях зустрічається горіхове дерево та горіхи. Горіхи в українському весіллі використовуються також при обсипанні і символізують міцність шлюбу. Яблуня і яблуко є символами шлюбу. Яблуко, як і горіх, зустрічається у весільній поезії²⁰.

Як уже зазначалося, яблуком прикрашали верхівку весільного деревця. Це було характерно, зокрема, для південного заходу та заходу України²¹. М.Сумцов вважав яблуко солярним символом на весіллі, Ф.Вовк – символом родючості, Е.Кагаров вживання яблука молодими вважав символом, спрямованим на підняття їх плідності та кохання²². Явір та вишня в українських піснях часто уособлюють або самих молодих, або – відповідно – батька та матір молодої²³.

Так само у весільних піснях зустрічається образ молодої у вигляді берези²⁴.

Окрему групу рослин у весільному обряді складають злакові культури. Як свідчать вітчизняні вчені, використання зерна на українському весіллі має широке побутування. Найяскравіше воно проявилось в обряді обсипання молодих. Для цього переважно використовувалося пшеничне та житнє зерно, овес, горіхи, просо, лляне та конопляне насіння. Мета – зробити молодих багатими, здоровими, захистити від наврочення, забезпечи-

ти продовження роду. Це чітко зафіксовано в обрядовому фольклорі²⁵.

Окрім неодноразового обсипання, підсипали також овес на віко діжі, квітали гільце житніми колосками, клали необмолочений сніп на посаді молодих, пов'язували сватів під час сватання житніми перевеслами, насипали зерно в чобіт молодої, готували шлюбну постіль на снопах жита, варили обрядову шлюбну кашу тощо.

В цьому плані окремо вирізняється звичай, поширений на досить значній території України – у західних та південно-східних областях, – випікати весільний хліб у вигляді дерева або гілочок під назвами коровай, гільце, теремок, дивень, дивування, ріжки.

Таке широке використання зерна пов'язане з народними уявленнями та віруваннями в зерно як надійний засіб, що сприяє забезпеченню сили, здоров'я молодих, заможності господарства, зміцненню родинних контактів двох сторін. Однак найсильніше в цих обрядах проявилось вірування в магічну силу зерна відтворювати життя, що зображується у формулі сім'я – рослина – сім'я. Разом з тим, в обрядах обсипання переважає мотив дороги. Воно відбувається на межі двох територій – своєї і чужої, на особливо «небезпечних» (з магічної точки зору) відрізках шляху. І обряд обсипання якраз фіксує початок дороги або її кінець. Отже, в цьому випадку зерно виступає в ролі оберегу.

Таким чином, можна констатувати, що у традиційному весільному обряді українців досі зберігаються пережитки давніх дохристиянських культів, зокрема культу рослин. Це характерно для весільного обряду усєї України, однак є і локальні варіанти. Так, культ трав і кущових рослин більше проявляється в районах Подністрів'я, в Карпатах та на Закарпатті – існування барвінкового обряду. Вживання зерна найповніше прояви-

лося в районах розвиненого землеробства. У весільному обряді рослини мають широкі форми побутування. Для трав і кушових рослин більш поширеним є по-

єднання їх практичного використання із символічним, тоді як дерева вирізняються лише своєю символічністю, а злакові рослини – це символи й обереги.

¹ *Вовк Хв.* Шлюбний ритуал та обряди на Україні // *Вовк Хв.* Студії з української етнології та антропології. – Прага, 1925. – С. 238.

² *Вовк Хв.* Назв. праця. – С. 238.

³ *Маркевич В.* Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян. – К., 1860. – С. 105.

⁴ *Вовк Хв.* Назв. праця. – С. 238.

⁵ *Руднев В.А.* Древо жизни. Об истоках народных и религиозных обрядов. – Л., 1989. – С. 74.

⁶ *Боплан Г.-Л.* [Весільні звичаї українців у першій половині XVII ст.] // *Весілля: У 2-х кн.* – Кн. 1. – К.: Наукова думка, 1970. – С. 65.

⁷ *Борисенко В.К.* Весільні звичаї та обряди на Україні. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 56.

⁸ *Балушок В.* Елементи давньослов'янських ініціацій в українському весіллі // *Народна творчість та етнологія.* – К., 1994. – С. 34.

⁹ *Вовк Хв.* Назв. праця. – С. 238.

¹⁰ *Здоровега Н.* Нариси народної весільної обрядовості на Україні. – К.: Наукова думка, 1974. – С. 88; *Литвинова-Бартош П.* Весільні обряди і звичаї у селі Землянці Глухівського повіту на Чернігівщині // *Матеріали до українсько-руської етнології.* – Т. 3. – Львів, 1900. – С. 102.

¹¹ *Кравець О.М.* Сімейний побут та звичаї українського народу. – К.: Наукова думка, 1966. – С. 67.

¹² *Дарманський П.Ф.* Обряд в житті людини. – К.: Наукова думка, 1974. – С. 85.

¹³ *Здоровега Н.* Назв. праця. – С. 86.

¹⁴ *Ящуржинський Хр.* Свадьба малорусская, как религиозно-бытовая драма // *Киевская старина.* – 1896. – Т. LV, ноябрь. – С. 245; *Волков Ф.* Этнографические особенности украинского народа // *Украинский народ в его прошлом и настоящем.* – Пг., 1916. – С. 602; *Козловська В.* Сторінка з обсягу культів. Свячений дуб слов'янопоган // *Первісне громадянство та його пережитки на Україні.* – Вип. 1. – К., 1928. – С. 103; *Правдюк О.* Загальнослов'янська основа українського весілля // *Слов'янське літературознавство і фольклористика.* Респ. міжвід. збірник. – Вип. 4. – К., 1968.

¹⁵ *Вовк Хв.* Назв. праця. – С. 234.

¹⁶ *Маслова Г.С.* Народная одежда в восточнославянских традиционных обычаях и обрядах XIX – начала XX в. – М.: Наука, 1984. – С. 43; *Потебня А.* О некоторых символах в славянской народной поэзии. – Харьков, 1860.

¹⁷ *Вовк Хв.* Назв. праця. – С. 257.

¹⁸ *Кагаров Е.* Состав и происхождение свадебной обрядности // *Сборник Музея антропологии и этнографии.* – Т. VIII. – Л.: Изд-во АН СССР, 1929. – С. 154

¹⁹ *Вовк Хв.* Назв. праця. – С. 238.

²⁰ Там само. – С. 218.

²¹ *Борисенко В.К.* Назв. праця. – С. 64.

²² *Кагаров Е.* Назв. праця. – С. 177.

²³ *Вовк Хв.* Назв. праця. – С. 238.

²⁴ Там само. – С. 184.

²⁵ Там само. – С. 170